

PROGRAMMA

DO 2 OKT 2014
DONDERDAGAVOND
SERIE

GROTE ZAAL / 20.15-21.45 UUR

DUUR:
CA. 90 MINUTEN ZONDER PAUZE

INLEIDING

GROTE ZAAL / 19.15-19.45 UUR

Door Elmer Schönberger

Partners Donderdagavondserie:

 Het PAROOL

Tekst toelichting:
Michel Khalifa

TOELICHTING

Gevierde componisten zitten niet om werk verlegen. Als potentiële opdrachtgever moet je soms veel moeite doen om ze voor je te winnen. De rijke Amerikaanse Miss Alice Tully pakte het slim aan en trakteerde Olivier Messiaen op een culinair festijn. Tijdens het banket wist ze de beroemde Fransman over te halen om een orkestwerk voor haar te schrijven.

De enige voorwaarde was dat de compositie ten doop zou worden gehouden in de Alice Tully Hall, een vrij kleine concertzaal die deel uitmaakt van het Lincoln Center in New York. Messiaen, die vrijwel altijd vanuit een buitenmuzikaal uitgangspunt componeerde, vond het gepast om een typisch Amerikaans onderwerp te kiezen. In zijn bibliotheek vond hij een boek over de mooiste natuurgebieden in de Verenigde Staten. Zijn oog viel daarbij op Bryce Canyon in de staat Utah, zo'n driehonderd kilometer ten zuiden van Salt Lake City. Bij de eerste gelegenheid bezocht hij samen met zijn vrouw deze indrukwekkende plek en ook de nabij gelegen canyons van Cedar Breaks en Zion Park.

Eerbetoon

Des canyons aux étoiles... vormt een eerbetoon aan al het natuurschoon dat de diepgelovige Messiaen in Utah aantrof. Zoals vaker in zijn oeuvre monden de zintuiglijke indrukken uit in een religieuze meditatie: de gedachtepuntjes in de titel suggereren dat de opwaartse beweging niet bij de sterren ophoudt, maar tot de Schepper zelf doorgaat. In die zin wordt de

natuur hier bijna anderhalf uur lang in haar geologische, astronomische en religieuze dimensies verkend. Messiaen zet daarbij vertrouwde middelen in, zoals vogelgezangen en kleurassociaties.

Messiaen verkent het natuurschoon van Utah in verschillende dimensies

Al deze elementen komen tot uiting in de titels van de twaalf onderdelen – ondergebracht in drie grotere delen – waaruit de compositie bestaat. In de partituur heeft de componist bij de meeste onderdelen bijbelse of theologische citaten als opschrift geplaatst. De opmerkelijke orkestbezetting voorziet in een hoofdrol voor slagwerkers (inclusief een windmachine en een zandmachine) en blazers. Vanwege de beperkte beschikbare ruimte op het podium moest Messiaen volstaan met dertien strijkers, die allemaal een eigen partij hebben. Het bonte solistenkwartet – piano, hoorn, xylorimba en

klokkenspel – vervult een belangrijke functie in de muzikale textuur. Bovendien soleert de piano in het vierde en negende deel, en de hoorn in het zesde deel.

Na de wereldpremière van *Des canyons aux étoiles...* op 20 november 1974 reageerde het New Yorkse publiek enthousiast. De meeste Amerikaanse recensenten wisten echter niet zo goed wat ze met deze wonderlijke compositie aan moesten. Voor Messiaen kwam de officiële erkenning drie jaar later op een onverwachte manier, toen een berg in de staat Utah naar hem genoemd werd.

De muziek van Messiaen is een wereld op zich en vertoont voor de luisteraar weinig overeenkomsten met het gangbare concertrepertoire. Gelukkig reikt Messiaen ons vier sleutels aan om enigszins grip te krijgen op zijn wonderlijke klanken: de religie, de kleuren, het ritme en de vogels.

Intens religieus

In de eerste plaats is de muziek van Messiaen intens religieus. Messiaen was een diepgelovig mens, die zijn leven lang theologische traktaten bleef verslinden. Hoewel hij weinig liturgische werken heeft geschreven, staan al zijn composities direct dan wel indirect in het teken van zijn intense rooms-katholieke geloof. Zo zinspelen de uiterst trage passages in met name zijn vroege werken op de eeuwigheid van het hemelse koninkrijk. De schoonheid van de natuur weerspiegelt volgens Messiaen de volmaaktheid van Gods schepping. Het Bijbelboek waar hij de meeste inspiratie uit putte, is de Openbaring van Johannes. Bij het

zevende deel van *Des canyons aux étoiles...*, getiteld 'Bryce Canyon et les Rochers rouge-orange', staat in de partituur het volgende citaat: 'En de fundamenten van de muur der stad zijn met allerlei edelgesteente versierd: het zesde fundament is sárdius (rood), het negende topaas (geel-oranje), het twaalfde amethyst (paars).' (naar Openbaring 21: 19-20).

Klanken en kleuren

De kleuren zijn een aanvulling van Messiaen zelf, hetgeen ons tot de tweede bouwsteen van zijn muzikale taal brengt, de associatie tussen klanken en kleuren. Bij bepaalde akkoorden 'zag' Messiaen bepaalde kleuren of kleurcomplexen; het ging hierbij niet om synesthesie, maar om een intellectueel vermogen dat Messiaen al vanaf zijn jonge jaren had ontwikkeld. In het zojuist vermelde citaat gaat het om de kleuren van het hemelse Jeruzalem, waar Messiaen overigens zijn compositie *Couleurs de la Cité céleste* (1963) helemaal aan heeft gewijd. In *Des canyons aux étoiles...* koppelt hij dit bijbelse visioen aan de aardse schoonheden van de Amerikaanse natuur: het zevende deel beeldt behalve het geel-oranje van de rotsen ook het blauw van de schitterende vogel Stellers gaai muzikaal uit. Messiaen vergelijkt het lichtspel van beide kleuren met de gebrandschilderde ramen van een gotische kathedraal.

Kennis van ritme

Het derde kenmerk van de muziek van Messiaen is het belang van het ritme. Uiteraard niet de statische hoempapa's van de marsmuziek, maar de dynamische en soms uiterst ingewikkelde ritmes van bijvoorbeeld het gregoriaans en de oosterse muziek. Messiaen had een

encyclopedische kennis van de Griekse en Indiase ritmiek en paste de betreffende eeuwenoude patronen toe in zijn eigen werk. Omvangrijke orkestwerken als de *Turangalila-symphonie* (1946-1948) en *Chronochromie* (1959-1960) berusten grotendeels op dergelijke ritmes, die echter slechts door de kenners waargenomen kunnen worden.

Zingende vogels

Wat wel elke luisteraar direct opvalt, is de overheersende rol van vogelgezangen in het oeuvre van Messiaen. Voor hem kwetteren vogels niet, ze zingen allemaal, en ook nog beter dan de beste operadiva. Elke vogelsoort heeft een eigen taal, een eigen stijl. Messiaen kan in dat opzicht polyglot genoemd worden, aangezien hij tientallen vogels uit verschillende continenten vlekkeloos kon herkennen. Van zijn vijftiende tot aan zijn laatste jaren trok hij er in de lente op uit, uitgerust met een muziekschrift en later ook een cassetterecorder, om vogelgezangen zo exact mogelijk te noteren. Als hij zich in verre landen bevond voor concerten of masterclasses, liet hij zich dikwijls door plaatselijke ornithologen vergezellen om op lokatie nieuwe vogels te leren kennen. In *Des canyons aux étoiles...* geeft Messiaen het woord aan vogels uit Utah, maar ook uit onder meer Hawaï, China, de Sahara en Madagascar.

Op zijn visitekaartje vermeldde Messiaen als beroep 'componist, ornitholoog en ritmicus'. Deze eigenzinnige en uiterst nederige man heeft zijn stempel gedrukt op de twintigste-eeuwse muziek met een veelzijdig oeuvre waarin constructivisme en onbevangenheid hand in hand gaan. Hij stond toevallig aan de wieg

BIOGRAFIEËN

COMPONIST

Olivier Messiaen

Het leven van Olivier Messiaen (1908-1992) begon als een sprookje. Zijn moeder, de dichteres Cécile Sauvage, schreef voor hem een dichtbundel toen ze nog in verwachting was. Daarin omschreef ze de blijde (voor)gevoelens die haar zwangerschap in haar losmaakte. Messiaen heeft altijd een verband gelegd tussen zijn eigen kunstzinnige aanleg en de prenatale poëtische intuïties van zijn moeder.

Ook de verdere levensloop van Messiaen bevat episodes en ontmoetingen die zich aan elke logica onttrekken. Zoals de muziekdocent in Nantes die hem voor zijn tiende verjaardag de partituur van Debussy's opera *Pelléas et Mélisande* aanbiedt: op het eerste gezicht een krankzinnig cadeau voor zo'n jonge leerling, maar in dit geval een schot in de roos en

een muzikale openbaring die voor Messiaen de weg naar het Parijse conservatorium breed opent. Of die muziekminnende Duitse officier in het gevangenenkamp van Görlitz in Silezië, die hem een bundel met alle pianosonates van Beethoven geeft. Dezelfde officier gunt Messiaen 'vrije tijd' om te componeren en organiseert de mythisch geworden première van het *Quatuor pour la fin du temps* in Stalag VIII A op 15 januari 1941. Als laatste voorbeeld de Trinité-kerk in Parijs, waaraan Messiaen als organist zijn leven lang trouw bleef. Terwijl menige musicus van zijn formaat een nominatie in de prestigieuze Notre-Dame had geambieerd, voelde Messiaen zich perfect gelukkig in deze bescheidener kerk vlakbij het Gare Saint-Lazare, waar hij 55 jaar lang week in week uit (behalve als hij op reis was) twee of drie zondagsmissen begeleidde.

